

Doktoritöö transgressioonist eesti nüüdiskirjanduses

Janek Kraavi, „Transgressioon ja transgressiivsuse poeetika eesti nüüdiskirjanduses.“ Doktoritöö. Tartu Ülikooli kirjastus 2022.

Mart Kuldkepp

Janek Kraavi selle aasta veebruarikuus Tartu Ülikooli kirjanduse ja teatriteaduse osakonnas kaitstud doktoritöö uurib mitmesuguste piiride ja normide ületamist – transgressiooni – kui kirjanduslikku nähtust ja teatud autoritele omast poeetilist tööriista, tuues seejuures näiteid peamiselt eesti nüüdiskirjandusest. Kirjandusteooria valdkonda kuuluva väitekirja teemavalik on uudne, seda eriti Eesti kontekstis, ning autorit tuleb tunnustada nii mõneski mõttes keerulise teemaga süvitsi tegelemise eest.

Tegemist on artiklitepõhise doktoritööga, mille sisust suurem osa on juba varem avalikkuse ette jõudnud Eesti teadus- ja kultuuriajakirjades avaldatud publikatsioonide kujul. Viimased täidavad töö kui terviku kontekstis eelkõige juhtumiuuringute rolli: nende seas on Kaur Kenderi ja Kivisildniku uuemate teoste poeetika analüüs ning uurimus obstsöönsuste ja seksuaalsuse representatsioonist Eesti kirjanduses. Tööd sissejuhatav peatükk keskendub seevastu eelkõige teoreetilistele ja metateoreetilistele arutlustele transgressiivsuse mõiste ja selles sisalduvate või sellega külgnevate mõistete üle (piir, tabu, patt jne).

Varem artiklite kujul avaldatud ning seetõttu ka juba enne töö valmimist eelretsenseeritud juhtumiuuringud moodustavad töö tugevama ja läbimõelduma osa, samas kui sissejuhatava peatüki juures tekib küsimusi seal refereeritud eriilmeliste ja eri päritolu teoreetiliste seisukohtade representatiivsusest kirjandusteoreetilise välja kui terviku seisukohalt ning ühtlasi nende seisukohtade omavahelisest tegelikust ühildatavusest. Millisel alusel on valik tehtud, kas see oleks võinud olla ka teistsugune (ilmselt oleks), ning kas võinuks teoreetilist käsitlust süstematiseerida ka kuidagi teisiti, kui teatud mõistetele või märksõnadele keskendudes? Lugejale tundub, et teda koormatakse töö algusosas teoreetilise detailrikkusega liialt üle, samas kui näited, mis illustreeriksid teooriate rakendamisevõimalusi ja võiksid aidata neid paremini mõista, jäävad pigem juhuslikeks ega pärine seejuures ka tingimata eesti nüüdiskirjandusest, nagu võiks töö teemast lähtuvalt eeldada. Samuti oleks paremini saanud markeerida seoseid sissejuhatava osa ning järgnevate artiklite vahel.

Siiski võib öelda, et doktoritöö esimeses osas saab transgressiivsuse mõiste tõepoolest väga mitmekülgelt ja põhjalikult avatud ning kindlasti saab väitekirjast seetõttu teretulnud lähtepunkt või inspiratsiooniallikas sarnaste teemade uurijatele ka tulevikus. Ehkki uurimisküsimuse tõlgendusvõimalused ei saa seejuures veel ammendavalt piiritletud, mis ilmselt olekski võimatu, on autori tehtud töö oma põhjalikkusega imponeeriv. Ka stiililt ja akadeemiliste konventsioonide järgimise poolest on töö hästi kirjutatud, kuigi varem avaldatud artiklid töö teises pooles jätavad kahtlemata paremini lihvitud-toimetatud mulje, kui avakäsitlus.

Sisulise poole peale võib veel märkida, et lisaks püüetele transgressiivsuse mõistet ja sellega külgnevaid mõisteid mitmekülgelt mõtestada iseloomustab väitekirja omamoodi moraalne paatos; seisukoht, et ka transgressiivset kirjandusteost tuleb käsitleda kunstina. Autor näeb oma ühe ja võib-olla isegi peamise uurimisülesandena just „laiendatud transgressiivse kirjanduse definitsiooni väljapakkumist“, mis

võimaldab „edaspidi täpsemalt eristada transgressiivset kunstilist teksti näiteks pornograafilisest materjalist.“ Saavutatud tulemuste osas võib autoriga nõustuda, et erinevate teoreetikute seisukohtadega põhjendatud ja näidetega toetatud n-ö laiendatud definitsioon doktoritöös tõepoolest välja joonistub, kuigi lugejale oleks olnud abiks selle selgesõnalisem esitus. Samuti saab lähtuvalt esitatud eesmärgist ja töö kirjandusteoreetilisest dominandist esitada autorile mõningad mõisteanalüütilist laadi küsimused, mis loodetavasti ärgitavad väitekirjas alustatud tööga edaspidigi jätkama.

Üks doktoritöös korduvalt rõhutatud vaateid on, et transgressiooni tajumine sõltub lõppkokkuvõttes selle vastuvõtja ootushorisonidist, mis on omakorda sõltuv ümbritsevast poliitilisest ja kultuurikontekstist. Võiks küsida, kuivõrd sellisel juhul on üldse võimalik mingi käepärane transgressiooni definitsioon, mis võiks näiteks kohtuvõimudel aidata eristada transgressiooni pornograafiast või vihakõnest? Arvestades, et kunagi võis ka tänapäeva seisukohast süütuid kirjanduslikke vormieksperimente tajuda transgressiivsetena, või et kunagi võis isegi eestikeelne kirjandus kui selline olla šokeeriv nähtus, jääb mulje, et transgressiooni tulevased arenguvõimalused on meie praegusest vaatepunktist pigem ettearvamatud.

Seoses asjaoluga, et transgressioon on eeskätt vaataja silmades, võiks esitada küsimuse ka selle kohta, kas erinevad sihtgrupid ei taju transgressiooni juba paratamatult erineval moel oma isiklikest eripäradest lähtuvalt? Kas võiks rääkida näiteks meestransgressioonist vastandina naistransgressioonile (seejuures võiks näiteks menstruatsioonivere kujutamine olla ühe jaoks transgressiivsem, kui teise jaoks), või eeldada, et see, mis on igapäevane täiskasvanutele mõeldud kirjanduses, võib siiski olla šokeeriv lastekirjanduses? Või eksisteerib siiski mingi piisavalt universaalne „eesti kirjanduse“ retseptiooni valitsev kultuurikood, mis kõiki neid erinevaid vastuvõtuvõimalusi endas kätkeb? Kas see aga ei eelda omamoodi „keskmise lugeja“ konstrueerimist, mis jääb paratamatult alati ideaalpildiks?

Teine, samuti töös mitmeid kordi mainitud seisukoht on see, et transgressioon või selle potentsiaal sisaldub mingil kujul juba sotsiaalses normis endas: tugev reaktsioon üleastumisele normist tegelikult konstitueerib ja kinnitab seda sama normi. Kuivõrd võib transgressioon ajapikku aga siiski normi ka lahjendada? Eesti nüüdiskirjanduse näitel ei tundu eriti tõenäoline, et pärast Kaur Kenderi „Untitled 12“ kohtusaagat veel mõni võrreldav teos Eestis kohtusse jõuab. Ehk transgressioon hoopis avardab lubatava piire? Ja kuidas normi kinnitamine ja selle tühistamine sel juhul teineteisega suhestuvad?

Kolmandaks tuuakse ühe huvipakkuva uuendusena doktoritöös sisse poliitilise transgressiooni mõiste, mis näib pakkuvat mitmeid viljakaid tõlgendusvõimalusi. Võttes arvesse, et transgressiivsus on eelkõige kirjanduslik või esteetiline nähtus, tekib siinkohal küsimus äärmuspoliitika seostest kirjandusega. Kas puhtalt sedasorti transgressiivsuse kui kirjandusliku võtte kasutamise kaudu võiks mõni ekstreemistlik traktaat kirjanduseks osutuda? Kas näiteks ilmselt kunstikavatsusteta kirjutatud Anders Breiviki manifest võiks olla iseenesest transgressiivne kirjandus, või muutuks ta selleks alles siis, kui selle autoriks oleks märgitud mõni kirjanikuna tunnustatud isik, nagu Kivisildnik?

Veel poliitilise transgressiooni teemal jätkates võiks kas autor ise, või keegi teine edaspidi lähemalt vaadelda transgressiivsustaju muutumist eesti kultuurikontekstis ning selle võimalikke seoseid Eesti ajaloo pöördepunktide ja nende spetsiifiliste ideoloogiliste eripäradega. Kas 1990. aastate algus ei kätkenud endas lisaks seksuaalsele vabanemisele ka 1930. aastate rahvusliku puritaanluse taastulekut: samal ajal, kui üks tabu lõdvenes, teist jällegi tugevdati, mis rajas sobiva uudse pinnase eeskätt poliitilise transgressiooni harrastamiseks? Ehk oleks transgressiivse efekti saavutamiseks piisav mingi tekst lihtsalt

oma algsest kontekstist välja rebida? Näiteks on võimalik, et mingit laadi poliitiline kirjutis, mis mõjunuks poliitilise transgressioonina stalinismi ajal, võinuks 1990. aastatel jätta neutraalse mulje (ja mõistagi vastupidi). Kas selline sõltuvus ajaloolis-poliitilisest kontekstist ei muuda poliitilist transgressiooni põhimõtteliselt erinevaks muudest ja üldnimikumatest objektidest, nagu seksuaalsusesse ja ekskrementidesse puutuvad nähtused?

Lõpuks on töös korduvalt rõhutatud detailirikka naturalistliku kirjelduse olulisust transgressiivse kirjanduse jaoks. Taoline suundumus näib sattuvat teatavasse olemuslikku vastuollu moodsale kirjandusele muidu iseloomulike vormiekperimentidega. Kas võib seega öelda, et naturalistliku teksti transgressiivsuspotentsiaal on kõrgem, kui vormilises mõttes avangardse teksti oma? Ja kui jah, siis kas ei lähenda see asjaolu transgressiivset kirjandust lõppude lõpuks ikkagi pigem pornograafiale ja kitsšile?

Lõpetuseks võib veel öelda, et tööle oleks kulunud ära seda kui tervikut kokkuvõttev järeltunde osa – osa pealkirjaga „Kokkuvõte“ töös küll leidub, kuid see näib suhestuvat eeskätt töö esimese, teoreetilise osaga, ega kaasa otseselt juhtumiuuringutena mõeldud artikleid. Sellegipoolest aga ei jää lugejale kahtlust, et esitatud uurimusküsimuse raames ja antud materjalide põhjal on dissertant oma ülesande korralikult täitnud ning tegemist on väärtusliku panusega teadmistesse käsitletavate temade kohta.